

**იმერხევის ქართული წარმოშობის მოსახლეობის
მეტყველების ზოგი თავისებურება
(კოდების გადართვა)**

**SOME FEATURES OF THE SPEECH
OF THE GEORGIAN-ORIGIN POPULATION
OF IMERKHEVI (CODE-SWITCHING)**

გიგა ქამუშაძე

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ქუთაისი, საქართველო

მირანდა ჭანკვეტაძე

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ქუთაისი, საქართველო

Giga Kamushadze

Akaki Tsereteli State University
Kutaisi, Georgia

Miranda Tchankvetadze

Akaki Tsereteli State University
Kutaisi, Georgia

აბსტრაქტი

წინამდებარე სტატიაში განხილულია თურქეთის რესპუბლიკაში მცხოვრები ეთნიკურად ქართველი მოსახლეობის მეტყველების თავისებურებები, რომლებიც მძიმე ისტორიული პროცესების შედეგად ჩამოყალიბდა. მრავალი საუკუნის განმავლობაში მიმდინარე პოლიტიკური და კულტურული ცვლილებების მიუხედავად, ქართული ენა მტკიცე და მდგრად სისტემად დარჩა – ორგანიზმად, რომლის დამლაც ვერ შეძლო ვერც რთულმა ისტორიულმა პირობებმა და ვერც დროის ხანგრძლივობამ, ვინაიდან სწორედ ის წარმოადგენდა ეთნიკური ქართველების ერთობისა და კულტურული იდენტობის ძირითად საფუძველს.

კვლევის მიზანია წარმოჩინდეს იმერხეველთა მეტყველებაში ქართული და თურქული ენების ინტერფერენციის შედეგად წარმოქმნილი სემანტიკური ცვლილებები, რომლებიც თურქული ენის გავლენით საერთო ქართველურ ლექსიკურ ერთეულებში გამოვლინდა.

მასალის დამუშავებისას დაფიქსირდა ისეთი ფაქტები, რომლებიც ქართველური ენობრივი სივრცისთვის უცხოდ ითვლება. აღმოჩნდა, რომ იმერხეველთა მეტყველებაში მსგავსი თავისებურებები, რომლებიც განსხვავდება როგორც ქართული სალიტერატურო ენის, ისე დიალექტური ფორმებისგან, უშუალოდ თურქული ენის ზეგავლენის შედეგია.

საილუსტრაციოდ განხილულია როგორც ზმნური, ისე სახელური ფუძეები, მაგალითად: *დაკარგვა*, *დაჭერა*, *დაბარგვა*, *გაღება*, *გამოწევა* და სხვ.

კვლევის შედეგებმა აჩვენა, რომ აღნიშნულ ფუძეთა სემანტიკური თავისებურებები სამეტყველო კოდების შერევით არის განპირობებული. ემპირიულ და თეორიულ მონაცემებზე დაყრდნობით გაანალიზდა ფორმა და მნიშვნელობა, დადგინდა მათ შორის არსებული ურთიერთკავშირები, ხოლო მიღებული შედეგების ინტერპრეტაციამ შესაძლებელი გახადა შესაბამისი დასკვნების გამოტანა. აღნიშნული ენობრივი ფორმების საფუძველი იმერხეველ ქართველთა სრული ბილინგვიზმი ჩანს.

საკვანძო სიტყვები: იმერხეული დიალექტი, ბილინგვიზმი, სემანტიკური ცვლილებები.

ABSTRACT

The present article examines features of the speech of the ethnically Georgian population living in the Republic of Turkey, formed as a result of complex historical processes.

Despite centuries of political and cultural transformations, the Georgian language has remained a stable and resilient system—an organism that neither difficult historical conditions nor the passage of time could dismantle, as it has served as the main foundation of unity and cultural identity for ethnic Georgians.

The aim of the present study is to demonstrate the semantic changes that have emerged in the speech of the Imerkhevi population as a result of Georgian–Turkish linguistic interference, manifested in common Kartvelian lexical units under the influence of Turkish.

The analysis of the material revealed several phenomena that may be considered atypical within the Georgian linguistic domain. It was established that in the speech of the Imerkhevi community such features—distinct from both the Georgian standard language and dialectal forms—are the direct result of Turkish linguistic influence.

By way of illustration, both verbal and nominal stems are examined, including such forms as *dak'argva* (“to lose”), *dach'era* (“to catch”), *dabargva* (“to pack up”), *gagheba* (“to open”), and *gamots'eva* (“to pull out”), among others.

The results of the present study demonstrate that the semantic peculiarities of these stems are conditioned by the mixing of linguistic codes. Based on empirical and theoretical data, their forms and meanings were analyzed, the relationships between them were established, and the interpretation of the findings made it possible to draw the corresponding conclusions. The underlying basis of these linguistic forms appears to be the complete bilingualism of Imerkhevi Georgians.

Keywords: Imerkhevi dialect, bilingualism, semantic change.

შესავალი

იმერხეული მეტყველება საინტერესოა ენობრივი კონტაქტების ანალიზის თვალსაზრისით. ამჟამინდელი თურქეთის ტერიტორიაზე, კერძოდ იმერხევეში მცხოვრები ქართველების დიდი ნაწილი ორენოვანია, ანუ მშობლიურ ენასთან ერთად კარგად ფლობენ თურქულს. ბუნებრივია, ბილინგვურ გარემოში იმერხეულ მეტყველებაში აისახება თურქულის ზეგავლენა, რაც ხანგრძლივი ისტორიული ურთიერთობების ფონზე გამოიხატება ფონეტიკურ ცვლილებებში, მორფოსინტაქსურ სტრუქტურებსა და ლექსიკაში.

იმერხეული მეტყველება გამოირჩევა კონკრეტული, კონტინუუმისთვის სპეციფიკური ლექსიკური ფენით; სხვა შემთხვევებში კი გვხვდება კოდების შერევისა და გადართვის პროცესი, რომელიც უფრო ზოგადი, საერთო სურათის ნაწილი ხდება.

ენათმეცნიერული კვლევები კოდების შერევის პროცესს გამოარჩევენ, რომელსაც კოდ-სვიჩინგი ეწოდება. ეს პროცესი სინქრონიულად მოიცავს ორი ენობრივი კოდის თანაარსებობას. როდესაც ორივე კოდი თანაბრად გამოიყენება, თანაარსებობა თანასწორ პირობებში ხდება, ხოლო თუ ერთი ენა მეორეზე პრესტიჟულია, თანაარსებობა უთანასწორო პირობებში მიმდინარეობს.

კოდ-სვიჩინგი ხშირად სპონტანური და გაუცნობიერებელია და ახასიათებს საზოგადოებებს, სადაც ბილინგვიზმი ან დიგლოსია გვაქვს; ამ შემთხვევაში მომხმარებლები თანაბრად ფლობენ ორივე ენას ან დიალექტს.

თუმცა, მიუხედავად საუკუნოვანი პროცესებისა და ისტორიული გამოწვევებისა, ქართული ენა დარჩა მყარი და დაურღვეველი ორგანიზმი, რომლის სტაბილურობას ვერც პოლიტიკურმა მოვლენებმა და ვერც დროულმა ცვლილებებმა ვერაფერი დააკლო. ქართული ენა კვლავ განასახიერებს ეთნიკური ერთობისა და კულტურული უწყვეტობის ძირითად საფუძველს.

კვლევის მეთოდები

კვლევისას გამოვიყენეთ აღწერითი, შედარებითი და ანალიზის მეთოდები. ზმნური და სახელური ფუძეების მაგალითზე დავადგინეთ, რომ მათი სემანტიკური თავისებურება ძირითადად სამეტყველო კოდების შერევის შედეგად წარმოიქმნება. ემპირიულ და სამეცნიერო მასალაზე დაყრდნობით გავანალიზეთ ცალკეულ სიტყვათა სემანტიკური ნიუანსები, ვაჩვენეთ მათ შორის არსებული ურთიერთკავშირი კონტექსტის მიხედვით. მიღებული შედეგების ინტერპრეტაციის საფუძველზე, წარმოვადგინეთ შესაბამისი დასკვნები. განხილული ფორმების სემანტიკური ცვლილების ძირითად საფუძველს იმერხეველ ქართველთა სრული ბილინგვიზმი წარმოადგენს.

მსჯელობა

ცნობილი ფაქტია, მძიმე ისტორიული გარემოების გამო ქართველთა მნიშვნელოვანი ჯგუფები ცხოვრობენ თურქეთის რესპუბლიკაში, ასევე, აზერბაიჯანსა და ირანის ისლამურ რესპუბლიკაში. განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს ის გარემოება, რომ თურქეთში მცხოვრებმა ეთნიკურმა ქართველებმა დღემდე შეინარჩუნეს მშობლიური ენა.

თურქეთში ეთნიკური ქართველების ერთი ნაწილი ცხოვრობს საქართველოს ისტორიულ ტერიტორიაზე, რომელიც დღეს თურქეთის შემადგენლობაშია და მათი ყოფა დაკავშირებულია შუა საუკუნეებიდან მიმდინარე თურქულ ისტორიულ და პოლიტიკურ პროცესებთან; მეორე ჯგუფი კი მუჰაჯირობის მძიმე და ტრაგიკულ მოვლენებთან არის დაკავშირებული. მიუხედავად მრავალსაუკუნოვანი სოციალურ-პოლიტიკური ზეწოლისა, ქართული ენა აღმოჩნდა მყარი და შეურყეველი, რის შედეგადაც ის გახდა ეთნიკური ქართველების ერთობისა და კულტურული უწყვეტობის ერთ-ერთი მთავარი ფაქტორი. თურქეთში მცხოვრებმა ქართველებმა ქართული ენა თაობიდან თაობამდე შეინარჩუნეს, როგორც უნიკალური წყარო ეთნოკულტურული ინფორმაციის (ლუტიძე 2016: 11).

გადასახლებულთა ზუსტი რაოდენობა დღემდე არ არის ცნობილი. ზ. ჭიჭინაძე თავის ნაშრომში – „ქართველ მაჰმადიანთა დიდი გადასახლება ოსმალეთში“ – უარყოფს ბათუმის მუფთის – ჰასან ეფენდი გვერდამის მონაცემებს, რომლის მიხედვითაც საქართველოს ტერიტორიიდან 150 000 ქართველის გადაყვანა ივარაუდება. ზ. ჭიჭინაძე აღნიშნულ რიცხვს გადაჭარბებულად მიიჩნევს (ჭიჭინაძე 1913: 147).

ისტორიული სამშობლოსგან იძულებითი მოწყვეტისა და ხანგრძლივი პერიოდის მიუხედავად, იმერხეველმა ქართველებმა არ დაივიწყეს მშობლიური ენა, ნაციონალური ადათ-წესები და ტრადიციები. ეს პროცესი გულისხმობს მათ ცნობიერებაში ეროვნული იდენტობის შენარჩუნებისადმი ინტერესის გაღვივებას. გახსნილი საზღვრები მათ საშუალებას აძლევს, მოინახულონ ახლობლები და იხილონ მშობლიური მიწა, რაც მნიშვნელოვნად ამძაფრებს ეროვნულ ცნობიერებას.

მასალაზე მუშაობის დროს გამოვიკვლიეთ იმერხეული მეტყველებისათვის სპეციფიკური ენობრივი ფაქტები, რომლებიც ქართულ სალიტერატურო ენასა თუ სხვა დიალექტებში უჩვეულოა. ნათელია, რომ ეს თავისებურებები ხშირ შემთხვევაში თურქული ენის პირდაპირი ზეგავლენის შედეგია.

საილუსტრაციოდ განვიხილავთ როგორც სახელურ, ასევე ზმნურ ფუძეებს, მაგალითად: **დაკარგვა**, **დაჭერა**, **დაბარგვა**, **გაღება**, რომლებიც კარგად წარმოაჩენენ ენობრივ პროცესში ორი ენის ურთიერთქმედების გავლენას.

დაკარგვა – ზმნური ფუძის ძირითადი მნიშვნელობა ჩვენებურთა მეტყველებაში, სხვა ქართველური ქვესისტემების მსგავსად, არის რაიმეს დაკარგვა: სომეხებმა და ბერძნებმა დინი არ *დაკარგეს*, მათ დინზე არიან და სკოლაც იმითვინ არ არი მათთვინ იასალი (სოფ. შოლტისხევი, ფუტკარაძე 1993: 153).

იგივე ზმნა სამხრულ კილოებში დადასტურდა ქართულისათვის უჩვეულო კონტექსტებშიც: ომი *დაკარგეს* ოსმანლიმ (ფუტკარაძე, 1993: 151. ჩაწერილია სოფ. აჰმედიეში. ადაფაზარის რაიონში, სადაც ცხოვრობენ იმერხეველ მუჰაჯირთა შთამომავლები); ოტობუსი გადაბრუნებულა, ჩვიდმეტი კაცი *დეიკარგენ* (სოფ. შოლტისხევი. ფუტკარაძე 1993: 242).

მოცემულ მაგალითებში **დაკარგვა** გამოიყენება: ა) წაგების, ბ) სიკვდილის / გარდაცვალების სემანტიკით. ასეთი მნიშვნელობით

აღნიშნული ზმნა, ზოგიერთი გამონაკლისის გარდა, სხვა ქართველურ ქვესისტემებში არ დასტურდება. ქართული ენის იმერხეულ დიალექტში რისიმე წაგების ან გარდაცვალების აღსანიშნავად დაკარგვა ფორმის გამოყენება, ვფიქრობთ, კალკია თურქული ზმნისა kaybetmek, რომელსაც „დაკარგვის“ მნიშვნელობასთან ერთად უფიქსირდება „წაგება, გარდაცვალება“. მთხრობელი სპონტანურად ურევს კოდებს, იყენებს ზმნის ძირითად მნიშვნელობას. პირველ შემთხვევაში გულისხმობს, რომ ოსმალებმა ომი წააგეს, მეორე შემთხვევაში კი – ავტობუსის გადაბრუნების შედეგად ჩვიდმეტი ადამიანი გარდაიცვალა.

დაჭერა – ზმნური ფუძე, იმერხეულ დიალექტში, მსგავსად სხვა ქართველური ქვესისტემებისა, ძირითადად აღნიშნავს რაიმეს დაჭერას, მაგალითად, დღეში ჩვეელ, თევზი-ნა *დევიჭირო* (სოფ. ხოხლევი. ფუტკარაძე 1993: 203).

ეს ზმნა, ასევე, გვხვდება სამხრულ კილოებში ისეთ კონტექსტებში, რომლებიც ქართული სალიტერატურო ენისათვის უჩვეულოა. მაგალითად: ახალათ *დოუჭირავან* სახლი; ორნი შესულან. რამდენათ *დეიჭირეს*, არ ვიცით (სოფ. ხოხლევი. ფუტკარაძე 1993: 202).

მოცემულ შემთხვევებში **დაჭერა** გამოყენებულია ისეთი მნიშვნელობით, რომელიც კალკია თურქული tutmak ზმნისა. ამ უკანასკნელის ძირითადი მნიშვნელობა მოიცავს ნივთის ხელში დაჭერას ან დაკავებას, თუმცა, კონტექსტიდან გამომდინარე, ზოგჯერ აღნიშნავს „ფართის დაქირავებასაც“. იგულისხმება, რომ ახლახან იქირავეს სახლი; ორნი შესულან, რამდენად იქირავეს, უცნობია.

დაბარგვა – ვფიქრობთ, ზმნის ფუძე მომდინარეობს **ბარგი** სახელისაგან. აღნიშნული სიტყვა კარგად არის ცნობილი იმერხეველთათვის, მაგალითად: დავაყრიდით ხარის არაბაზე *ბარგსა* და მიქეჭონდა მაღლა-დაბლა (ფუტკარაძე 1993: 344, ჩაწერილია სოფ. ჰაირიეში. მდებარეობს შუა თურქეთში, ბურსის ვილაიეთის ინეგოლის რაიონში, მაგრამ დასახლებულია იმერხევიდან წასული მუჰაჯირებით).

ბარგი-დან წარმოქმნილი **დაბარგვა** ფორმა სამხრულ კილოებშიც გვხვდება ისეთ კონტექსტში, რომელიც ქართული სალიტერატურო ენისთვის უცხოა, მაგალითად: გამუაცხოვთ ყეთმერ, ქადას, კაკლიან ქადას, ბიშსა. სუფრაზე *დავბარგავთ*, ვჭამთ (სოფ. ბაზგირეთი. ფუტკარაძე 1993: 248).

ჩვენი დაკვირვებით, ამ წინადადებაში იგრძნობა თურქული ენის ზემოქმედება, რადგან თურქული ზმნა taşımak გულისხმობს „ტარებას“, „გადატანას“ ან „გადაბარგებას“. თურქულში არსებობს გამოთქმა: yemek, el birliğiyle sofraya taşındı – „საჭმელი ერთობლივად იქნა სუფრაზე მიტანილი“. იმერხეულში ეს კონტექსტი გადაითარგმნა როგორც „საჭმელი ერთობლივად სუფრაზე გადაბარგეს“, რაც პირდაპირ ასახავს თურქული ენის გავლენას.

ვალება – ზმნური ფორმა იმერხეველთა მეტყველებაში გვხვდება არა მხოლოდ ძირითადი მნიშვნელობით („გახსნა, გაშლა“), არამედ გარკვეულ შემთხვევაში სხვა დატვირთვითაც გვევლინება, რაც ქართულ სალიტერატურო ენაში არ გვაქვს. მაგალითად, იუხასა თექ-თექ არ *ვალებთ*;

ექვს-ექვს ერთათ ვალებთ; მემრე-ნა გაალო უხლავაით; გაალო-ნა სუფრაზე (ფუტკარაძე 1993: 37. ჩაწერილია სოფ. ჰაირიეში, სადაც ცხოვრობენ იმერხეველ მუჰაჯირთა შთამომავლები).

თურქული ზმნა *açmak* გულისხმობს: 1) „გაღება, გახსნა, გაშლა“; 2) „გაბრტყელება“. აღნიშნულ შემთხვევაშიც ჩვენ საქმე გვაქვს კოდების სპონტანურ შერევასთან. მთქმელი აქ გულისხმობს ცომის რამდენიმე ნაჭრის ერთდროულად გაბრტყელებას და არა მის გახსნა-გაშლას.

გამოწევა – ეს ზმნა ჩვენებურთა მეტყველებაში, როგორც სხვა ქართულ დიალექტებში, ნიშნავს „გაწევას, გაწელვას“, მაგალითად: შუაზედ რომ გავარიგებდით, *გავწევდით* იან თარფზე; ჯორკოი *გამოწეე* და ჩამოჯექ შენცა (ფუტკარაძე 1993: 419, ჩაწერილია სოფ. ჰაირიეში, ინეგოლის რაიონში).

მსგავსი ნიმუშები სამხრულ კილოებშიც გვხვდება: ყანაფეკვაში ორი შოლტისხეველი კაცი ოსმანაი და ზექერიანი *გამოვსწივით* ქასეთში (სოფ. შოლტისხევი. ფუტკარაძე 1993: 240).

ამ მაგალითებში **გამოწევა** ფორმა ფოტოს / ვიდეოს გადაღების მნიშვნელობით გამოიყენება, რაც ქართული ენისათვის არ არის დამახასიათებელი. ჩვენებურების მიხედვით, ეს ფორმა არის კალკი თურქული ზმნისა *çekmek*, რომელიც, სხვა მნიშვნელობებთან ერთად, გამოხატავს „გადაღებას“.

დასკვნა

ზემოთ განხილული მაგალითები აჩვენებს, რომ სიტყვათა სემანტიკური თავისებურება ძირითადად სამეტყველო კოდების შერევის შედეგია, რაც პირდაპირ არის დაკავშირებული ჩვენებურ ქართველთა სრულ ბილინგვიზმთან.

ანალიზმა დაადასტურა, რომ ქართული ენის სამხრული დიალექტები, მათ შორის იმერხეული, რომლებიც უკვე ოთხ საუკუნეზე მეტი ხანია იმყოფებიან დანარჩენი ქართულენოვანი გარემოდან შორს და მჭიდროდ ურთიერთობენ თურქულენოვან საზოგადოებასთან, განსაკუთრებულად მგრძნობიარე არიან თურქული სალიტერატურო ენისა და მისი დიალექტების ზეგავლენის მიმართ. ამ ზეგავლენის შედეგია კალკური გადართვები, რაც, თავის მხრივ, განაპირობებს სიტყვათა სემანტიკურ ცვლილებებს.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები

ლაბაძე 2010: ლაბაძე მ., ქართველურ დიალექტურ კოდთა შერევის საკითხისათვის მურღულის ხეობაში (თურქეთის რესპუბლიკა). ჟურნალი „წელიწდეული“, II, ქუთაისი.

ფუტკარაძე 1993: ფუტკარაძე შ., ქართული ენის სამხრულ-დასავლური დიალექტების თავისებურებანი ისტორიული ტაო-კლარჯეთისა და მუჰაჯირი ქართველების მეტყველების მიხედვით; სადისერტაციო ნაშრომი ფილოლოგიურ მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოს არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ქართველურ ენათა განყოფილება; შოთა რუსთაველის სახელობის ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი.

კამუშაძე 2019: კამუშაძე გ., თურქული ენის გავლენის შედეგებისათვის მუჰაჯირთა ქართულ მეტყველებაზე. IV საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია „თანამედროვე ინტერდისციპლინარიზმი და ჰუმანიტარული აზროვნება“. ქუთაისი.

ჭიჭინაძე 1913: ჭიჭინაძე ზ., მუსლიმან ქართველობა და მათი სოფლები საქართველოში. ტფილისი.

თურქულ-ქართული ლექსიკონი 2011: თურქულ-ქართული ლექსიკონი. ლ. ჩლაიძის რედაქციით. სტამბოლი.

Türkçe Sözlük 2011: Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, 11 baskı. Ankara.

References and Sources

Chichinadze 1913: Chichinadze Z., Muslim Georgians and their villages in Georgia”. Tbilisi.

Kamushadze 2019: Kamushadze G., On the Results of the Influence of the Turkish Language on the Muhajiri Georgian Speech, IV International Scientific Conference “Modern Interdisciplinarity and Humanitarian Thinking“. Kutaisi.

Labadze 2010: Labadze M., On the issue of mixing of Georgian dialect codes in the Murghuli Gorge (Republic of Turkey), Annual of Kutaisi scientific Library, II. Kutaisi.

Putkaradze 1993: Putkaradze Sh., Peculiarities of the South-Western Dialects of the Georgian Language According to the Speech of the Historical Tao-Klarjeti and Muhajiri Georgians; Dissertation for the Degree of Doctor of Philological Sciences. Academician Arnold Chikobava Institute of Linguistics of the Georgian Academy of Sciences, Department of Kartvelian Languages; Shota Rustaveli Batumi State University. Tbilisi.

Turkish-Georgian Dictionary 2011: Turkish-Georgian Dictionary, edited by L. Chlaidze. Istanbul.

Turkish Dictionary 2011: Turkish Dictionary, Turkish Language Association Publications, 11th edition. Ankara.